

Jurij Štesl

POHORSKA AFERA

Krvavi izpadi štajerskih partizanov
med jesenjo 1943 in pomladjo 1944

Študijski center za narodno spravo
Ljubljana, 2009

POHORSKA AFERA

Avtor: Jurij Štesl

Založil in izdal: Študijski center za narodno spravo
Ljubljana, 2009

Lektoriranje: LIRIS, Boštjan Debelak, s.p.

Prevod povzetka: PSD d.o.o.

Tisk: Tiskarna PRESENT, d.o.o.

Naklada: 500 izvodov

Na naslovnici:

Člani skupine iz štaba IV. operativne cone in štaba Pohorskega odreda v začetku januarja 1944, v dneh, ko so izvedli pohorski proces pri Urbancu. Na sliki z leve: Boris Čižmek - Bor, Aleksandar Vojinović - Vojin, Mitja Ribičič - Ciril, Ivan Tlaker - Luka, Drago Poglajen (Muzej narodne osvoboditve Maribor).

CIP - naknadno

KAZALO

PREDGOVOR **5**

UVOD **7**

REVOLUCIONARNI CILJI KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE (KPS) **10**
Usmeritev KPS ob začetku II. svetovne vojne 10
Partizanska vojska in Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte kot izvršna organa revolucije . . . 13

ŠTAJERSKA 1941-1945 . . . . . **26**
Nacistična okupacija Štajerske 1941-1945 26
Odporništvo na slovenskem Štajerskem 32

KORENINE POHORSKE AFERE **40**
'Plava garda' 40
'Bela garda', 'sektaštvo' in VOS na Štajerskem 46
Pohorski partizani leta 1943 52

POHORSKA AFERA **61**
Dogajanje v pohorski aferi od septembra do decembra 1943 61
PK KPS za severno Slovenijo in štab IV. operativne cone 67
Dogajanje v pohorski aferi od konca novembra 1943 do zaključka pohorskega procesa 76
Ugotovitve Udbine preiskave iz leta 1951 93
Dogajanje po pohorskem procesu 97
Epilog pohorske afere 128
Dogajanje v zvezi s pohorsko afero po II. svetovni vojni 134

ZAKLJUČEK **138**

ŽRTVE POHORSKE AFERE **144**

DOKUMENTI (scani), ... **146**

RECENZIJA **177**

ZUSAMMENFASSUNG **181**

SEZNAM KRATIC **183**

VIRI IN LITERATURA **186**
Viri 186
Literatura 189

SEZNAM OBJAVLJENIH DOKUMENTOV IN FOTOGRAFIJ **193**

OSEBNO KAZALO **195**

PREDGOVOR

Pred nami je knjiga mladega zgodovinarja Jurija Štesla *Pohorska afera*, ki jo je izdal Študijski center za narodno spravo. Ena od nalog zavoda je namreč tudi, da zbira in objavlja diplomske naloge študentov, ki obravnavajo teme iz polpretekle zgodovine. Tako gre tudi v tem primeru za objavo dopolnjene diplomske naloge, ki jo je avtor napisal pod mentorstvom prof. dr. Jerce Vodušek Starič in zagovarjal leta 2006 na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Avtor v knjigi predstavi dogajanje na Štajerskem in Koroškem, poznano pod imenom pohorska afera, in sicer od septembra 1943 do aprila 1944. Pričujoča knjiga je prvo zgodovinsko delo, ki kritično in celovito obravnava to problematiko. Ne moremo mimo avtorjeve ugotovitve, da je pohorska afera izbruhnila zaradi paranoičnega strahu CK KPS in njemu podrejenih forumov pred t. i. vrinjenci v lastnih vrstah ter zaradi strahu pred obnavljanjem protirevolucionarnega tabora na Štajerskem po kapitulaciji Italije. Pretirani strah ter razkrivanje vrinjencev v organizacijah osvobodilnega gibanja na terenu in v partizanskih enotah, je povzročilo veliko vojaško in politično škodo osvobodilnemu gibanju ter številne žrtve. Najbolj znana in že med vojno zelo odmevna je bila usmrtitev osmih partizanov in novincev Pohorskega odreda, ki se je zgodila 4. januarja 1944, pri kmetiji Urbanc v Lehnu na Pohorju, in je postala znana kot pohorski proces.

Avtorju je uspelo odlično prikazati ozadje, vzroke, potek in posledice pohorske afere. Tako piše o vlogi in odgovornosti takratnega političnega in vojaškega vodstva na Koroškem in Štajerskem, predvsem Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo ter partizanskih enot IV. operativne cone. Posebej izpostavi vlogo in postopke Varnostno-obveščevalne službe, ki jo je organizirala Komunistična partija Slovenije po vzoru sovjetskih varnostnih služb in je opravila veliko likvidacij tudi na Štajerskem in Koroškem. Piše o usodi najmanj 52-ih žrtev, ki so jih na zaslišanjih mučili, da so izsilili želeno priznanje, ter jih nato ubili. Vse to je bilo posledica sistema organizacije partije in metod njenega delovanja, ki so v pohorski aferi odigrale pomembno vlogo. Z navajanjem številnih podrobnosti, posebnosti in zanimivosti je avtor nedvomno prispeval k temu, da ti dogodki in žrtve ne bodo pozabljeni.

Šteslova knjiga tako predstavlja zelo pomemben prispevek k raziskovanju nasilja Komunistične partije v času druge svetovne vojne. Zato mlademu zgodovinarju iskreno čestitamo za odlično opravljeno delo in mu želimo še veliko raziskovalnih dosežkov.

Ljubljana, maj 2009

dr. Mateja Čoh

UVOD

S pohorsko afero označujemo razmere na širšem območju severovzhodne Slovenije, ki so na tem območju vladale od septembra 1943 do aprila 1944, zaradi pretiranega razkrivanja in poudarjanja *"plavogardistično-gestapovske agenture"*, ki naj bi se množično vrinila v organizacije osvobodilnega gibanja na terenu in v partizanske enote. Pretirana bojazen pred temi pojavi je prizadejala osvobodilnemu gibanju mnogo vojaške in politične škode in povzročila številne tragične žrtve. Najbolj znana in že takrat zelo odmevajoča je bila usmrtitev osmih partizanov in novincev Pohorskega odreda, ki se je zgodila 4. januarja 1944, v Lehnu pri kmetiji Urbanc. Ta pokol je postal znan kot pohorski proces. Pokol pri Urbancu je sinonim za vso pohorsko afero in pogosto je s pojmom pohorska afera mišljen le pokol pri Urbancu. V tej knjigi bomo, zaradi razpoznavnosti, za pokol pri Urbancu uporabljali naziv pohorski proces, s pohorsko afero pa bomo označevali celotno razkrivanje plavogardistično-gestapovske agenture.

S pohorsko afero se je ukvarjalo več avtorjev, vendar vsi le faktografsko ali fragmentarno. Edino delo, v katerem je pohorska afera v središču pozornosti, je neobjavljen rokopis Karla Forteja iz leta 1984, *Četništvo na Štajerskem*, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije.

Pričujoča knjiga je napisana predvsem na podlagi virov iz Arhiva Republike Slovenije in Arhiva Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Med arhivskimi viri, ki so bili uporabljeni, je potrebno posebej izpostaviti preiskavo Udbe o pohorskem procesu, ki je bila zaključena leta 1951. Rezultat preiskave je bil spis na 15 straneh, na katerih so podane problematika, ugotovitve in nekatere še nepojasnjene okoliščine pohorske afere. Temu spisu so dodana še zaslišanja 'plavogardistov' o teh dogodkih in izjave posameznih akterjev, udeležencev v tej zadevi. To gradivo je shranjeno v fondu Pokrajinska komisija Varnostno-obveščevalne službe (PK VOS) in Obveščevalni oddelek za severno Slovenijo

Dogodki v pohorski aferi niso bili le posledica ekscesnih dejanj posameznikov, ampak so bili v večji meri posledica sistemskega delovanja komunističnega gibanja med II. svetovno vojno. Ena izmed značilnosti komunističnega gibanja v času pred in med II. svetovno vojno je bila povečana pozornost pred morebitnimi vrinjenci v njihovih organizacijah in posledično nenehno čiščenje teh organizacij. Del sistematičnega delovanja komunistov je bilo tudi videnje II. svetovne vojne kot priložnosti za izvedbo revolucije. Revolucija je po njihovi teoriji bila mogoča le kot popolna preslikava boljševistične revolucije v Rusiji. Zato je bil za izvedbo revolucije nujen obračun z razrednimi sovražniki iz meščanskega tabora, ki bi tvorili protirevolucionarni tabor. Ta protirevolucionarni tabor naj bi po vzoru boljševistične revolucije sodeloval z okupatorji. Takšne protirevolucionarne enote so se v Rusiji imenovale 'bela garda' in po tem vzoru so komunistična gibanja v Evropi svoje nasprotnike iz meščanskega tabora imenovale 'bela garda'. Z izrazom 'bela garda' so sicer v ožjem smislu mišljene protirevolucionarne vojaške enote, vendar so komunisti s tem nazivom pogosto označevali tudi politike in simpatizerje meščanskih strank, duhovščino, včasih pa tudi vse, ki se niso strinjali z njimi. V Sloveniji je izraz 'bela garda', poleg splošne označitve nasprotnikov iz meščanskega tabora, imel še ožji pomen. Komunisti so z 'belo gardo' označevali vaške straže v Ljubljanski pokrajini, ki so jih organizirali Italijani. Ker na slovenskem Štajerskem ni bilo vaških straž, se izraz 'bela garda' v tej knjigi, v kolikor ni posebej izpostavljeno, nanaša na nasprotnike iz meščanskega tabora na splošno. Podoben pomen kot izraz 'bela garda' ima naziv 'plava garda'. Komunistična partija Slovenije (KPS) ga je uvedla februarja 1943. Konec 1942 je bila KPS, po prepričanju, ki se je izoblikovalo predvsem v vrhu Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), prepričana, da se bliža konec vojne, ko bi moralo priti do svetovne revolucije. V okviru tega spopada naj bi prišlo do vojne med Sovjetsko zvezo (SZ) in 'imperialisti'. V 'imperialističnem' taboru naj bi glavno vlogo igrali zahodni zavezniki, ki naj bi zaradi razrednih razlogov tudi dosegli sporazum s Hitlerjem. V pričakovanju takšnega razvoja dogodkov naj bi se protirevolucionarni tabor od zavezništva z okupatorji preusmeril v zavezništvo z zahodnimi zavezniki. Ker je izraz 'bela garda' po definiciji pomenil sodelovanje z 'imperiali-

stičnimi' okupatorji, ta izraz ni ustrezal sodelovanju protirevolucionarnega tabora z zahodnimi zavezniki zaradi obstoja protifašistične koalicije. Zato je KPS uvedla naziv 'plava garda'. V širšem pomenu besede je izraz 'plava garda' identičen izrazu 'bela garda', torej splošna označitev nasprotnikov iz 'meščanskega' tabora. V ožjem pomenu besede pa so z njim mišljene enote Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD) oz. slovenski četniki. V tem delu se izraz 'plava garda', v kolikor ni posebej izpostavljeno, nanaša na nasprotnike iz meščanskega tabora na splošno.

Dogajanje v pohorski aferi je v ožjem smislu tesno povezano s pričakovanji, ki so se izoblikovala v Centralnem komiteju komunistične partije Slovenije (CK KPS) po kapitulaciji Italije. CK KPS je, zaradi pričakovanja revolucije po kapitulaciji Italije, hotela popolnoma uničiti protirevolucionarne enote na Slovenskem. Po porazu protirevolucionarnih enot v Ljubljanski pokrajini, po kapitulaciji Italije, se je v CK KPS pojavilo prepričanje, da bo protirevolucionarni tabor obnavljal svoje delovanje pod imenom 'plava garda' na območjih zunaj Ljubljanske pokrajine. O tem so obveščali tudi pokrajinske organe narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) na Štajerskem. S temi novicami so na Štajerskem povzročili pravo paranojo pred delovanjem 'plave garde', kar je povzročilo dogodke znane kot pohorska afera.

Da je pohorska afera lahko dosegla takšne razsežnosti, kot jih je, je še več dejavnikov. Glavni med njimi je zagotovo ta, da so bili v vodilnih organizacijah NOG na Štajerskem posamezniki, ki so bili znani po svoji revolucionarni gorečnosti in so si želeli obračuna s sovražniki revolucije. Za razumevanje pohorske afere je potrebno osvetliti tudi dogajanje v partizanski enoti na Pohorju poleti in jeseni 1943 ter razmere na Štajerskem med nemško okupacijo. Pričujoča knjiga se ukvarja z vsemi temi vprašanji, ki jih obravnavamo v štirih vsebinskih sklopih.

V prvem sklopu, *Revolucionarni cilji KPS,* je prikazana usmeritev KPS ob začetku II. svetovne vojne. V tem sklopu sta posebej izpostavljeni vloga in pomen varnostnega sistema komunističnega gibanja pri izvedbi revolucije in delovanje v okviru teh ciljev.

V drugem sklopu, *Slovenska Štajerska 1941-1945,* je predstavljena slovenska Štajerska v času okupacije. V tem poglavju sta predstavljeni tako nemška okupacija slovenske Štajerske kot dogajanje v slovenskem odporniškem gibanju.

V naslednjem sklopu, *Korenine pohorske afere*, je predstavljeno dogajanje, ki je povzročilo pohorsko afero. Tukaj je predstavljena politična usmeritev KPS leta 1943, teoretični pogledi v KPS na delovanje protirevolucionarnega tabora in ukrepi, s katerimi so nameravali uničiti protirevolucionarni tabor. V tem sklopu so še predstavljene neupravičene likvidacije na Štajerskem pred pohorsko afero, ukrepi proti domnevni 'beli gardi' na Štajerskem pred pohorsko afero ter razmere v partizanski enoti na Pohorju poleti in jeseni 1943.

Četrti sklop, *Pohorska afera*, je osrednji del knjige. Dogajanje v tem razdelku je predstavljeno kronološko in se začne septembra 1943. Najprej obravnavamo vprašanje o širjenju vesti o razširitvi delovanja 'plave garde' na Štajerskem. V ta čas so postavljene tudi prve likvidacije 'plavogardistov' v Pohorskem odredu. Po prvih likvidacijah 'plavogardistov' na Štajerskem sta glavno vlogo pri iskanju 'plave garde' prevzela PK KPS za severno Slovenijo in štab IV. operativne cone, zato je njunemu ravnanju v zvezi s pohorsko afero namenjena posebna pozornost. Osrednja pozornost v tem razdelku je namenjena pohorskemu procesu pri Urbancu. V knjigi poskušamo pojasniti vzroke za ta pokol, kdo je prinesel vesti o 'plavogardističnih' vrinjencih v Pohorski odred in s tem dal povod za pokol. Precej pozornosti bo seveda namenjeno tudi samemu 'sodnemu procesu' pri Urbancu. Iskali bomo tudi vzroke za obtožbe Ivana Nemca in Dušana Špindlerja ter njuno ravnanje ob teh obtožbah. Ukvarjamo se tudi z ostalimi likvidacijami v pohorski aferi po dogodkih pri Urbancu, z delovanjem posameznih forumov, z razčiščevanjem afere, s posledicami, ki jih je imela za nadaljnje dogajanje na Štajerskem, in z dogodki po koncu II. svetovne vojne, povezanimi s pohorsko afero.

To delo je nekoliko dopolnjena diplomska naloga, ki je bila opravljena pri prof. dr. Jeri Vodušek Starič. Zahvala za izid te knjige gre v prvi vrsti mentorici prof. dr. Jeri Vodušek Starič. Za pomoč pri ugotavljanju identitet smrtnih žrtev, zbiranju gradiva in koristne nasvete se zahvaljujem dr. Vidi Deželak-Barič, dr. Mateji Čoh, dr. Žarko Lazareviću, Marti Rendla in dr. Mojci Šorn. Prav tako se zahvaljujem vsem arhivistkam in arhivistom v Arhivu Republike Slovenije

(ARS) in Arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (AMNOM). Zahvaljujem se tudi lektorju Boštjanu Debelaku. Posebna zahvala gre recenzentom knjige dr. Zdenku Čepiču, dr. Marjanu Linasiju in prof. dr. Petru Vodopivcu. Iskreno se zahvaljujem tudi Študijskemu centru za narodno spravo in dr. Milku Mikoli, da sta knjigo sprejela v njihov založniški program.

Jurij Štesl